

OB TOLERANČNEM PATENTU JOŽEFA II.

Razsvetljeni absolutist Jožef II. se je v svojih dednih deželah integriranja versko dokaj raznorodnih prebivalcev v »delo za skupno dobro« lotil na legislativni ravni z izdajo več patentov, ki so postali v obče zgodovinski zavesti znani kot *tolerančni*. Avtentična dikcija *Tolerančnega patenta* (nadalje TP) za evangeličane, kalvince in pravoslavce, ki je dobila nato občo veljavo, je bila v državnem svetu na Dunaju sprejeta 20. oktobra 1781, datum na dokumentu pa je 13. oktober istega leta, in sicer zato, ker bil češko-avstrijski dvorni pisarni tega dne dostavljen dokument s cesarjevim lastnoročnim podpisom, ki je sporočil odločitev zastran cele zadeve in utemeljitev sklepa.

Izvirnik TP je shranjen v Avstrijskem državnem arhivu (Österreichisches Staatsarchiv) na Dunaju in je napisan v nemškem jeziku. Poudariti velja, da podložniki krone po monarhiji niso prejeli le ene, enotne verzije TP v nemščini, ki je bila oz. naj bi bila nato prevedena v deželne jezike. TP je za nekatoličane na Češkem in Moravskem izšel v prevodu v češčino, za nekatoliške vernike v Galiciji v poljščini in za nekatoličane v Trstu v italijanščini.¹ Patent, ki so ga prejeli v deželah krone sv. Štefana, se pravi na Ogrskem, in ki je torej veljal za Slovence med Rabo in Muro, se je od drugih razlikoval tudi po naslovu in jeziku; začel se je namreč z besedno zvezo *Benigna Resolutio* in bil izvirno napisan v latinskem jeziku.

Po posameznih deželah notranjeavstrijskega in sploh cislajtanskega dela monarhije so krožile različne variante istega besedila TP,

1 Transkripcije izvornih deželnih patentov za Moravsko, Galicijo in Trst glej v: Frank, 1881: 124–135.

ki so bile ustrezno prirejene glede na deželne razmere in so referirale na zgodovinske specifične verskega razvoja v posamezni kronovini. V vojvodini Kranjski, na primer, je habsburški deželni knez z verskim pluralizmom dokončno opravil že v zadnjih letih 16. stoletja, zato je bila verska toleranca neceli dve stoletji kasneje prava mala »prekucija«, medtem ko so, na primer, v Bukovini »vsi spoznavalci krščanske vere enake pravice pri izvrševanju svojega bogoslužja in pri vzgoji otrok že uživali« (Melmuková, 1999: 31).

V sklepnem delu deželnih različic TP je bilo ukazano, da je treba to najvišjo odločitev »deželnim uradom, mestnim svetom in oblastvom naznaniti s posebno tiskano okrožnico, ki naj se izda v večjem številu kot ponavadi, lokalnim tiskarjem pa naj se podeli dovoljenje, da lahko dajo vsakomur, kdor jih zaprosi, takšne okrožnice«. Tiskarjem je bilo torej naloženo, da izdelajo večje število tiskanih izvodov tega cesarskega patenta, s čimer bi postalo besedilo Jožefove odločitve zastran verske ureditve v monarhiji dostopno kar najširšemu krogu recipientov, se pravi uradnikom in pooblaščenecem na vseh ravneh oblasti ter seveda tudi zainteresiranim nekatoliškim vernikom. V periodičnem tisku deželnih glavnih mest (npr. za Kranjsko v Ljubljani, za Koroško v Celovcu in za Štajersko v Gradcu) naj bi bila natisnjena poročila o tem pomembnem patentu. To pa se je, po dostopnih virih (Melmuková, 1999: 30), zgodilo le v prestolnem mestu Habsburžanov, na Dunaju, kjer je *Wiener Zeitung* prinesel objavo TP, vendar brez naslova in vladarjevega podpisa ter tudi ne na naslovni strani, temveč pod zaglavjem *Wien*.²

Morebitnega takratnega slovenskega prevoda TP doslej ni bilo mogoče najti. V Arhivu Republike Slovenije pa je ohranjen cirkular z nemškim besedilom TP, ki ni posebej namenjeno nobeni posamezni deželi in ga torej lahko štejemo za občo različico TP.³ Prav zaradi tega je bila za prvo celovito predstavitev patenta v sodobnem slovenskem prevodu izbrana ta arhivska različica, ki navaja načelna in

2 *Wiener Zeitung* Nro. 83 (Mittwochs, den 17. Weinmonat 1781), 5–7, dostopno na <http://content.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17811017&zoom=2> (25. 08. 2010).

3 *Patent, wegen der den augsburgisch- und helvetischen Religionsverwandten, dann den nicht unirten Griechen zu gestattenden christlichen Toleranz und ihres Exercitii Religionis*,

podrobnejša določila, po katerih je bila uresničevana verska toleranca tudi na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju. Naš prevod upošteva češki celotni (Melmuková, 1999, 32–35) in slovenski delni prevod (Vilfan, 1999: 109–110; Vilfan, 1996: 382).

Po uvedbi terezijanskih šolskih reform, zlasti obveznega osnovnega šolstva (trivialke), je začela pismenost predvsem v cislajtanskem delu monarhije naraščati. Tako je lahko absolutistični vladar prek uradništva s svojimi podložniki čedalje bolj uspešno komuniciral neposredno, prek tiskanih zakonov, patentov in razglasov, ter zategadelj ni več moral svoje moči deliti s plemiškim stanom kot »posrednikom« med seboj in večinskim prebivalstvom. Na ta način so prebivalci med Galicijo in Tirolsko ter med Zgornjo Avstrijo in Adriatikom polagoma izvedeli, da je njihov monarh izdal patent o verski toleranci, ki zadeva pripadnike augsburške in helvetske (kalvinske) veroizpovedi ter pripadnike nepridruženega pravoslavja, se pravi neunijatske pravoslavce, s čimer se je začela končevati izločenost dela prebivalcev iz dostopa do vrste človeških in državljanskih pravic samo zaradi njihovega izpovedovanja drugačne, nekatoliške vere.

Patent razkriva, da je Jožef II. s svojim ukrepom dopustil zgolj pravico do zasebnega izpovedovanja vere za pripadnike protestantske in reformirane cerkve⁴ ter za neunijatske pravoslavne vernike v

Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, AS-7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, š. 264. – Reprodukcijska pri: Jonatan Vinkler, »Medkulturni dialog« Evropske komisije kot nova verska toleranca in patent Jožefa II., imenovan »toleranci« (1781), *Šolsko polje* XXI, 2010, št. 5-6, str. 27–98 (slike str. 93–97).

- 4 Poimenovanji *protestantska* in *reformirana* cerkev izvirata iz zgodovinskorazvojnega značaja obeh veroizpovedi. Sintagma *protestanti* (sinonim: *luterani* oz. v nemškem jezikovnem prostoru *evangeličani*) izvira iz dejanja reformno orientiranih kristjanov pod Luthrovim duhovnim vodstvom, ko so le-ti na državnem zboru v Speyerju (1529) protestirali proti ukrepom, ki bi jih omejevali. Teološkorazvojno se izrazi *protestanti*, *luterani* oz. *evangeličani* nanašajo na deželne cerkve v nemškem Reichu, ki so črpale iz teologije Martina Luthra in Philippa Melancthona. Gre za glavni tok nemške reformacije, ki se ga pogosto označuje tudi za *filipističnega*. Švicarske smeri reformacije imajo več poimenovanj: *kalvinci* za meščansko reformacijsko smer, kakršno je artikuliral Jean Calvin v Ženevi, *helvetska veroizpoved* za združene reformirane cerkve na severovzhodu Švice (Zürich, Schaffhausen itn.) ali zgolj, splošno, *švicarska reformirana cerkev*. V TP se poimenovanje »reformirana cerkev« nanaša na kalvince.

vzhodnem delu habsburške države. Tolerančni patenti so prinesli olajšanje tudi za jude, ki jih zadeva več Jožefovih zakonodajnih aktov iz let 1781–1789.

Kaže pa poudariti večkrat spregledano dejstvo: toleranca za evangeličane, kalvince, pravoslavce in jude ni pomenila enakopravnosti z rimskokatoliško vero, ki je, kakor je jasno razvidno iz TP, nedotaknjeno ostala prevladujoča/vladajoča oz. »dominantna« religija Habsburške monarhije. TP pomeni zgolj to, da cesar sankcionira dopustitev (*Erstattung, Duldung*; gl. Zinnhobler, 1981: 5) zasebnega »izpovedovanja« (*exercitio*) nekatoliške vere in izrecen »spregled« (*dispensatio*) verske pripadnosti pri uveljavljanju pravic, na primer za dosego določenega položaja v zgodnjenovoveški družbi (status meščana ali mojstra) in pri potegovanju za javne službe, sankcionira pa tudi opustitev prisilnih dejanj, ki so od uveljavitve protireformacije v Srednji Evropi kršila versko prepričanje, na primer podajanje katoliško versko obarvane mojstrske ali meščanske prisege.

Pri TP ne gre za nikakršno enakopravnost različnih pogledov na horizonte transcendentnega, temveč zgolj za vladarjevo dopustitev treh nerimskokatoliških veroizpovedi. To se razodeva predvsem v prvem členu TP, ki opredeljuje (simbolični) status sakralnih stavb toleriranih veroizpovedi. Kjer takšnih stavb še ni bilo – bile pa so na primer že na Severnem Ogrskem (današnja Slovaška), v Bukovini ali na Sedmograškem –in so jih v potolerančnem času postavljali na novo, niso smele imeti niti zvonov in zvonikov niti takšnega vhoda z glavne ulice ali trga, se pravi portala, ki je bil značilen za cerkve dominantne rimskokatoliške veroizpovedi.

Z monarhovo odločitvijo v TP so bili *de iure* preklicani vsi ukrepi posvetne oblasti, ki so bili sprejeti zastran uveljavljanja potridentske katoliške protireformacije in rekatolizacije ter so bili v habsburških dednih ali priposestovanih deželah uveljavljeni po augsburškem verskem miru (1555), zlasti pa po letu 1596. Hkrati z začetkom protireformacije in rekatolizacije v Notranji Avstriji se je začel tudi poskus katoliško obarvane verske unifikacije vseh dežel pod habsburškim žezlom. TP je bil hkrati tudi diskretno politično priznanje krone, da sta protireformacija in rekatolizacija v habsburškem delu Srednje Evrope v končni konsekvenci spodleteli, kajti

Jožef II. je s TP sankcioniral ravno tisto stanje, ki ga po uveljavitvi protireformacijskih in rekatolizacijskih ukrepov v Habsburški monarhiji naj ne bi več bilo – drugoverci pod katoliškim vladarjem.

Reforme se je lotil vladar, ki se je v pismu svojemu bratu, Leopoldu Toskanskemu, označil z morda na prvi pogled protislovnimi, toda za naravo verskih reform zelo značilnimi besedami: »Ker sem po naravi len in brez velike prizadevnosti, površen in lahkomiselni, moram v svojo sramoto priznati, da nisem tako temeljit, kot se zdim, in da na meni ni nič drugega stalnega, kot sta moja vnema in častnost, toda če gre za dobro države in za služenje njej, lahko prestanem kakršno koli skušnjo.« (Denis, 1931: III, 71.) Tako je bil tudi TP zgolj eden izmed številnih monarhiovih ukrepov, s katerimi je želel Habsburško monarhijo strukturno in upravno tako preurediti, da bi vrhovna absolutna oblast ostala kroni, država pa bi ob tem vendarle lahko uspešno tekmovala z drugimi političnimi in gospodarskimi igralci na geopolitični šahovnici med Baltikom in Adriatikom.

Stanje, ki ga je skušal Jožef II. s TP urediti, je bilo namreč zgodovinskorazvojno precej zapleteno, zagotovo pa tako, da njegovi državi, če bi se odločila še naprej vztrajati pri rimskokatoliški verski unitarnosti, v tekmi s sosedami ne bi dajalo prav velikih konkurenčnih možnosti na področju gospodarskega razvoja. Izgoni nekatoličanov, ki so bili posledica protireformacijskih ukrepov, in s tem povezana gospodarska škoda pač ne peljejo ravno k uspešnemu vodenju državne makroekonomije. In tega so se zavedali *kameralisti*, ki so habsburškemu monarhu pri reformah posojali svoj miselni potencial, pa tudi vladarju je bilo jasno, da se bo treba sčasoma zavoljo državnega erarja pač odreči ideji o verski unitarnosti. Zato naj v blagajno monarhije ne prispevajo samo katoličani, temveč je treba med državljane pripustiti tudi pripadnike drugih ver. Ti so tedaj *de facto* že prebivali v monarhiji, poslej pa naj tudi uradno postanejo trgovci, meščani, mojstri, uradniki in predvsem – davkoplačevalci.

Jožef II. je ta svoj razmislek – verska toleranca da je zgolj pragmatična, etatistična dopustitev nekatoliških ver, ki je narejena v dobro gospodarskega razvoja države – zapisal tudi v pismo svoji materi Mariji Tereziji, ki ji ga je pisal 20. julija 1777 iz Freiburga:

»Bog me obvaruj pred tem, da bi si mislil, da je vseeno, ali bodo postali pripadniki države protestanti ali pa bodo ostali katoličani, in poleg tega, ali se bodo oklepali bogoslužja, ki so ga podedovali po očetih, oziroma ali se ga bodo vsaj udeleževali. Vse, kar imam, bi dal, da bi vsi protestanti moje države prestopili v katoliško vero. Beseda *toleranca mi pomeni samo toliko, da želim zgolj v pozemskih stvarih vsakomur brez razlikovanja po veri podeliti uradniško mesto, mu dovoliti posedovati imetje, opravljati obrt in biti državljani moje države, če bo za to sposoben in za državo ter njeno gospodarstvo uporaben.*« (Arneth, 1867: 151–152; poudaril J. V.)

VIRI IN LITERATURA

- Patent, wegen der den augsburgisch- und helvetischen Religionsverwandten, dann den nicht unirten Griechen zu gestattenden christlichen Toleranz und ihres Exercitii Religionis*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, AS-7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, š. 264.
- Arneth, A. von (ur.) (1867). *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold II.*, Wien: Carl Gerold's Sohn.
- Denis, A. (1931). *Čechy po Bílé hoře*, Praha: Šolc a Šimáček.
- Frank, G. W. (1881). *Das Toleranzpatent des Kaisers Joseph II.*, Wien.
- Melmuková, E. (1999). *Patent »zvaný« toleranční*, Praha: Mladá fronta.
- Vilfan, S. (1991). *Uvod v pravno zgodovino*, Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Vilfan, S. (1996). *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Zinnhobler, R. (1981). Zur Toleranzgesetzgebung Kaiser Josefs II. *Neues Archiv für die Geschichte der Diözese Linz*, I/1 (1981), 5–7.